

Mag. Zoran Krstulovič: »Naj bo knjižnica še naprej stičišče preteklosti in prihodnosti«

Mojca Trtnik

Narodna in univerzitetna knjižnica
mojca.trtnik@nuk.uni-lj.si

Na pobudo ravnatelja NUK-a smo digitalizacijo celotne slovenike uvrstili v Strateški načrt za obdobje 2020–2024 in na tej podlagi pripravili *Nacionalni projekt digitalizacije slovenike in kulturnozgodovinsko pomembnega knjižničnega gradiva (2021–2030)*.

Pandemija nas je v globalnem smislu tako ali drugače prestavila v e-okolje. Tudi v Sloveniji se je pokazalo, kako pomembno je, da so informacijski viri dostopni na spletu. Zdi se, da ste vsi, ki ste pred 15 leti sprejeli odločitev o nastanku Digitalne knjižnice Slovenije, že vizionarsko zrlji v svet razvoja. Kaj je odločilo, da ste vedeli, da Slovenija potrebuje digitalno knjižnico?

Pravzaprav nas je pandemija ozavestila, kako pomembna je dostopnost kakovostnih in relevantnih vsebin na spletu. Začetek stoletja je bil čas krepitve spletnih storitev, ki so omogočale iskanje in odkrivanje vsebin ali so zagotavljale dostopnost le-teh. Googlov iskalnik se je pojavil konec leta 1998, YouTube na začetku leta 2005, družbeno omrežje Facebook pa leta 2004, če omenimo danes največja podjetja, ki obvladujejo splet in so nastajala pred 15 do 20 leti. V tem času knjižnice, predvsem nacionalne, nismo bile le opazovalke spletnega dogajanja. Skupnost evropskih nacionalnih knjižnic je leta 2001 začela projekt The European Library (v projektu je sodeloval tudi NUK), katerega rezultat je bil skupni portal, ki je povezoval iskanje po katalogih nacionalnih knjižnic in digitaliziranih vsebinah. Objavljen je bil na začetku leta 2005. To je bil čas paradigme spleta 2.0. V tem kontekstu smo seveda tudi v NUK-u začeli razmišljati o e-knjižnici. Tako smo jo takrat imenovali. Prva zasnova digitalne

knjižnice je bila prvič oblikovana leta 2003 kot projekt *eLib.si – Nacionalna zbirka elektronskih dokumentov*.

V NUK-u se z digitalizacijo torej ukvarjate že od druge polovice devetdesetih let.

Drži. Rezultat teh prizadevanj so bile digitalne zbirke Kopitarjevih kodeksov, zemljevidov, portretov, starih gramofonskih plošč, zgodovinskih revij, kot sta Ljubljanski zvon ter Dom in svet itd. Vsaka od teh digitalnih zbirk je imela svojo spletno stran vključno z iskalnikom, ki je omogočal iskanje zgolj po določeni digitalni zbirki, kar je sčasoma postalo zelo nepregledno in neprijazno do uporabnika. Oblikovati enoten dostop do vseh digitalnih in digitaliziranih vsebin je postal prednostni cilj. V tem kontekstu je sledila zelo naravna in logična odločitev, da vzpostavimo digitalno knjižnico. Cilji, ki so nas vodili pri oblikovanju digitalne knjižnice, in napoved zagona portala so bili predstavljeni na strokovnem posvetovanju ZBDS leta 2005, ki je bilo posvečeno temi *Informacijski viri in storitve knjižnic v elektronskem okolju*. Portal Digitalne knjižnice Slovenije je bil prvič predstavljen javnosti na Slovenskem knjižnem sejmu leta 2005, natanko 29. novembra.

S kakšnimi izzivi ste se tako ob postavitvi portala kot tudi njegovem posodabljanju srečevali? Predvidevam, da se tako veliki projekti »rojevajo«

Mag. Zoran Krstulović, bibliotekar in muzikolog. Digitalni knjižničar in glasbeni bibliograf. Od začetka profesionalne poti del »zasedbe« NUK-a, v kateri je »igral« na različnih položajih. Trenutno je svetovalec v Oddelku za digitalne vsebine. Fotografija: Arhiv NUK-a

s krči, ki včasih potrebujejo hitre odločitve na eni strani in potrpežljivost na drugi.

Prvi izziv je bil, kje dobiti vire za uresničitev zastavljenih ciljev, ki smo jih izoblikovali v letih 2003 in 2004. Kot cilje smo zastavili boljšo dostopnost do »klasičnega« knjižničnega gradiva in informacij o vseh gradivih (predvsem digitalnih), vzpostavitev portala digitalne knjižnice, zagotovitev infrastrukture in tehnične podpore, vzpostavitev izobraževanja za digitalno knjižnico ter trajnega hranjenja digitalnih vsebin. Torej, sistematično zajemati digitalne vsebine – digitalizirane in digitalno »rojene«, vzpostaviti repozitorij za trajno hranjenje in zagotoviti uporabniku prijazen

dostop do digitalnih vsebin in drugih informacij o gradivu. Sam portal je vzpostavljen brez zagotovljenih dodatnih finančnih in človeških virov. Programerji razvijalci so takrat bili honorarni sodelavci NUK-a, vse se je odvijalo znotraj izvajanja rednih nalog. Vendar je bila prednostna naloga zapolniti prazen »spletni prostor« z delujočo digitalno knjižnico. »Spletno vrenje« je okoli leta 2005 skorajda bilo možno čutiti v zraku. Res je, odločitve so se sprejemale hitro, vendar ne brez premisleka in dolgoročnega načrtovanja, kar se kaže že v tem, da je danes, petnajst let kasneje, Digitalna knjižnica Slovenije redna dejavnost NUK-a, stabilna in uveljavljena (tudi mednarodno) storitev.

Delujoč portal je bil verjetno šele začetek nove poti, ki zahteva dodatna sredstva in čas za razvoj?

Tako je. Pridobiti je bilo treba dodatna sredstva za nadaljnji in čim hitrejši razvoj, digitalno knjižnico organizacijsko umestiti med dejavnosti NUK-a, vzpostaviti repozitorij za trajno hranjenje itd. Naslednji pomembni koraki so bili pridobitev precejšnjih projektnih sredstev iz sklada Norveškega finančnega mehanizma (več kot 1 mio. EUR) marca 2007, umestitev digitalne knjižnice v organizacijsko strukturo in strateške načrte NUK-a (2006), oblikovanje in objava *Strategije razvoja Digitalne knjižnice Slovenije dLib.si 2007–2010*, vzpostavitev sodelovanja s knjižnicami, z založniki in drugimi partnerji. Pravzaprav, lažje je bilo izbrati cilje in sprejeti odločitev o izvedbi, kot vztrajati na tej poti. Bilo je potrebno veliko potrpežljivosti pri usmerjanju navdušenja nad novimi tehnologijami v usklajen razvoj in po drugi strani pri spodbujanju previdnih, da naredijo ključni korak in svoje vsebine pridružijo digitalni knjižnici, ki je od začetka želela biti skupna slovenska digitalna knjižnica.

Pri tako velikem projektu ni šlo brez partnerjev – institucij in posameznikov, ki so vam v digitalno hrambo zaupali gradivo.

Kako ste jih prepričali, da skupaj z vami gradijo portal, ki omogoča odprto pot do znanja?

Partnerstvo Digitalne knjižnice Slovenije z drugimi deležniki se je prav tako postopoma razvijalo in krepilo, praktično od prvega dne. Knjižnice, najbolj splošne, so takoj zaznale prednosti enotnega dostopa do digitaliziranih vsebin. Sodelovanje s knjižnicami se je vzpostavilo od samega začetka delovanja Digitalne knjižnice Slovenije. Ne nazadnje, dve osrednji območni knjižnici – Osrednja knjižnica Celje in Knjižnica Ivana Potrča Ptuj sta bili partnerici že omenjenega projekta *Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si*, ki ga je financiral Norveški finančni mehanizem. Na primer: digitalizacija regionalnih in krajevnih časnikov in časopisov gotovo ne bi bila ne učinkovita in ne sistematična brez sodelovanja splošnih knjižnic. Značilno je sodelovanje knjižnic pri kompletiranju zaloge časopisa pred digitalizacijo v primerih, ko posamezna knjižnica (tudi včasih NUK) nima popolnega izvoda. Zaupanje založnikov smo pridobivali počasneje, ga krepili s korektnim sodelovanjem in z natančnim uresničevanjem dogovorov, zlasti tistih o zamiku dostopa do posameznega naslova. Tudi za zbiranje e-obveznega izvoda smo morali kljub zakonski obvezi pridobiti zaupanje zavezancev, da vsebine ne bodo odtekale na splet in se nezakonito razširjale. Danes je sodelovanje z založniki e-publikacij zgledno in na visoki ravni. Prvi podpisnik dogovora o objavi na dLib-u je bilo uredništvo znanstvene revije Psihološka obzorja. Temu so z leti sledili drugi izdajatelji, danes pa je na dLib-u dostopnih že čez 450 naslovov različnih serijskih publikacij. Danes je dLib osrednja točka dostopa do digitalnih vsebin, ki nastajajo ne le na Slovenskem, ampak tudi širše.

Nedostopnost nekaterih vsebin na spletu »jezi« marsikaterega uporabnika, saj zakonodaja

(Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah) šele 70 let po avtorjevi smrti omogoča prosto pot do njegovih del. Poznamo tudi pobude o odprti znanosti. Kaj menite, se na področju avtorskih pravic obetajo kakšne spremembe?

Dejavnost knjižnic že od nekdaj poteka v sožitju z avtorskopravno zakonodajo. Verjetno se večina knjižničarjev niti ne zaveda, da je »pravica javnega posojanja« opredeljena prav v Zakonu o avtorski pravici, ki knjižnicam zagotavlja izposojajo gradiva v okviru javne službe oziroma splošno dostopnost avtorskih del v knjižnicah. Ta pravica ureja fizičen svet. V spletnem okolju je za dostopnost do vsebin odločilna »pravica dajanja na voljo javnosti«, ki je izključna pravica avtorja. Ta preprečuje objavljane (prosto dostopnost) zaščitene avtorskih del brez dovoljenja v digitalnih knjižnicah. Spletno nedostopnost nekoliko omili možnost proste uporabe v obliki priobčitve javnosti na zaslonih, ki so v prostorih knjižnice. Nekakšna »spletno-čitalniška« dostopnost, bi lahko rekli. Ves čas si pa prizadevamo zagotoviti prosto dostopnost za čim več vsebin. V dogovoru z izdajatelji in ARRS-jem kot sofinancerjem znanstvene in strokovne periodike je prek Digitalne knjižnice Slovenije možno prosto dostopati do slovenskih znanstvenih in strokovnih revij. Svetel primer je tudi dogovor z založniško hišo Delo, ki je med epidemijo dovolila oddaljeni dostop – torej ne le dostopa znotraj zidov knjižnice – do svojih izdaj prek Digitalne knjižnice Slovenije.

Leta 2019 je bila sprejeta Direktiva o avtorskih pravicah na enotnem digitalnem trgu, ki je del reforme avtorskega prava v EU, ki bi bila prilagojena digitalni dobi, v kateri glavni dostop do ustvarjalnega dela in novinarskih člankov predstavljajo ponudniki, ki omogočajo pretakanje glasbe s spleta, platforme z videom na zahtevo, agregatorji novic in

Ocenili smo, da bo treba digitalizirati približno 100 milijonov strani gradiva. Če razsežnost projekta ilustriramo s številom knjižnih naslovov, ki bi jih morali digitalizirati, je teh nekaj več kot 170.000. Poleg teh še približno 18.000 naslovov serijskih publikacij (in skoraj 70.000.000 strani!).

platforme, ki uporabnikom spleta omogočajo nalaganje vsebin. Kaj to pomeni za nas knjižničarje oziroma digitalne zbirke, kot je tudi dLib?

V današnjem času, ko je splet prvo in osrednje mesto iskanja in odkrivanja informacij, je za knjižnice frustrirajoče, da ne moremo prosto ponuditi prek spleta svojih zbirk, tudi če jih digitaliziramo. Za uporabnike, sploh za nove generacije, ki ne poznajo sveta brez računalnika, delo ne obstaja, če ni dostopno prek spleta. Ker so dela, nastala v 20. stoletju, še vedno večinoma avtorsko zaščitena in posledično na spletu nedostopna, se je za to gradivo oblikovala besedna zveza »luknja 20. stoletja« (20th century gap). Torej izziv je, na kakšen način in pod katerimi pogoji čim več vsebin iz naših zbirk zakonito ponuditi uporabnikom prek spleta. V tem smislu je Direktiva priložnost, da lahko bolj odpremo svoje zbirke. Trenutno poteka implementacija Direktive v nacionalne zakonodaje in je zelo pomembno, da smo knjižnice

deležniki v tem procesu. Letos aprila je Nacionalni svet za knjižnično dejavnost sprejel stališča in smernice knjižnic glede implementacije Direktive o avtorskih pravicah na enotnem digitalnem trgu ter predlagal zakonodajalcu, da jih v celoti upošteva. S tem se je odzval na povabilo Ministrstva za gospodarski razvoj in tehnologijo, ki je marca povabilo zainteresirano strokovno javnost, da posreduje pisna stališča glede prenosa Direktive v slovenski pravni red. Pričakujemo, da bomo knjižnice enakopraven deležnik v tem procesu, ki se bo nadaljeval jeseni.

Narodna in univerzitetna knjižnica je v svojem strateškem načrtu za obdobje 2020–2024 napovedala projekt digitalizacije celotne slovenike. Pogumna odločitev, ki bo marsikoga razveselila, nekatere pa zagotovo navdala z dvomom. Z letošnjim letom ste prevzeli vodenje projekta – kot je videti, tudi tokrat utirate pot k znanju. Nam lahko zaupate, v kateri fazi ste in kakšni so načrti za naprej?

Na pobudo ravnatelja NUK-a smo digitalizacijo celotne slovenike uvrstili v Strateški načrt za obdobje 2020–2024 in na tej podlagi pripravili *Nacionalni projekt digitalizacije slovenike in kulturnozgodovinsko pomembnega knjižničnega gradiva (2021–2030)*. V preteklih letih smo se osredotočali na digitalizacijo zaključenih celot, manjših ali večjih zbirk knjižničnega gradiva. Npr. na digitalizacijo starega časopisja, zemljevidov, notnega gradiva, starih knjig. A prišli smo do točke, ko je digitaliziranega gradiva že precej, zato je smotrno zasnovati celovit projekt digitalizacije slovenike. Projekt nastaja v okviru manjše skupine, v katero so vključeni ključni zaposleni za dejavnost digitalizacije v NUK-u (digitalna knjižnica, zbirke, informatika, vodstvo). Izvedba projekta bo zahtevna zaradi količine gradiva, določenega časovnega obdobja desetih let in potrebnih človeških ter finančnih virov.

O koliko gradiva pravzaprav govorimo?

Ocenili smo, da bo treba digitalizirati približno 100 milijonov strani gradiva. Če razsežnost projekta ilustriramo s številom knjižnih naslovov, ki bi jih morali digitalizirati, je teh nekaj več kot 170.000. Poleg teh še približno 18.000 naslovov serijskih publikacij (in skoraj 70.000.000 strani!). Za primerjavo, avstrijska nacionalna knjižnica je samo v sodelovanju s podjetjem Google v nekaj letih digitalizirala 600.000 starih knjig. Torej, sama količina slovenike v primerjavi s količino knjižne produkcije številčnejših evropskih držav je veliko manjša. Vendar so kljub tej primerjalni majhnosti številke visoke. Poti izvedbe so različne, predvsem bosta pomembni vztrajnost in inventivnost pri iskanju virov. Gotovo bo tudi v prihodnje digitalizacija del rednega programa NUK-a. Manjši del sredstev si obetamo pridobiti na podlagi zakona o »kulturnem evru«, poleg tega iskati možnosti na različnih razpisih in v skladih. Pri digitalizaciji starejšega dela zbirke še vedno obstaja tudi možnost sodelovanja z Googlom, ki je sodelovanje pri digitalizaciji predvsem starejšega gradiva ponudil Konferenci evropskih nacionalnih knjižničarjev (CENL). Verjetno bo realizacija projekta kombinacija vseh naštetih možnosti.

Zoran, dolga leta ste bili pomočnik za strokovni del v Narodni in univerzitetni knjižnici in ste aktivno soustvarjali knjižničarsko stroko – leta 2014 ste za doprinos prejeli tudi Čopovo diplomu. Po izobrazbi pa niste bibliotekar, temveč glasbenik – kaj menite, vam je glasbena izobrazba pomagala tudi pri (so)vodenju tako velike institucije, kot je NUK?

V času, ko sem delal v Glasbeni zbirki NUK-a, je glasbena izobrazba bila pogoj za uspešno delo. Nemogoče je kakovostno strokovno obravnavati glasbene tiske in rokopise brez poznavanja zgodovine glasbe in (vsaj) osnov glasbene obrti. Pri vodenju

strokovnega dela pa sem se zgledoval po vodenju glasbenega ansambla. Metaforično lahko rečemo, da če je glasbenike treba pustiti igrati, je strokovnjakom treba dovoliti ustvarjati. Usklajeno doseganje cilja pa doseči z usmerjanjem in svobodo ustvarjanja na podlagi partiture oziroma skupno dogovorjenega izhodišča.

Malo za hec in malo za res: če bi lahko izbrali glasbo, ki predstavlja projekt NUK 2 – katera bi bila in zakaj?

Izbral bi glasbo, ki še ni napisana. Odprtje simbolno tako pomembne stavbe bi se spodobilo »ozvočiti« s posebej za to priložnost naročeno skladbo. Na ta način povezati sodobno arhitekturno umetnino, hram pisane besede, znanost in umetnost na splošno z glasbeno umetnostjo, ki naj odmeva v notranjosti nove knjižnice.

Tudi v našo stroko prihajajo nove generacije z željo po spremembah in novih idejah. Kakšno je vaše vodilo zanje?

V času sprememb, ki si hitro sledijo, pospeškom pa ni videti konca, potrebujemo več zavedanja o širšem kontekstu družbe, ki ji knjižničarji služimo. Res je, da nikoli ne stopimo v isto reko, vendar nujno je poznati izvir, poti in pokrajine, po katerih je tekla, in morje, v katero se bo izlila. Široko obzorje je pomembno, da lahko izluščimo spodbude trenutka, ki jih je vredno razvijati, jim slediti. Predvsem pa ohraniti knjižnico, fizično in digitalno, kot mesto svobode duha, neomejene dostopnosti do zapsanega znanja in del človeške ustvarjalnosti, kot mesto verodostojnih informacij. Naj bo knjižnica še naprej stičišče preteklosti in prihodnosti.●

Predvsem je potrebno ohraniti knjižnico, fizično in digitalno, kot mesto svobode duha, neomejene dostopnosti do zapsanega znanja in del človeške ustvarjalnosti, kot mesto verodostojnih informacij. Naj bo knjižnica še naprej stičišče preteklosti in prihodnosti.